

FELSEFE DÜNYASI

2013/1 Sayı: 57 YILDA İKİ KEZ YAYIMLANIR ISSN 1301-0875

Sahibi

Türk Felsefe Derneği Adına
Başkan Prof. Dr. Ahmet İNAM

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Prof. Dr. Murtaza KORLAELÇİ

Yazı Kurulu

Prof. Dr. Ahmet İNAM
Prof. Dr. Murtaza KORLAELÇİ
Prof. Dr. Hüseyin Gazi TOPDEMİR
Prof. Dr. Celal TÜRER
Doç. Dr. Levent BAYRAKTAR
Doç. Dr. Şamil ÖÇAL
Dr. Necmettin PEHLİVAN

Felsefe Dünyası Hakemli Bir Dergidir.

Felsefe Dünyası 2004 yılından itibaren PHILOSOPHER'S
INDEX ve TUBİTAK/ulakbim tarafından dizinlenmektedir.

Yazışma ADRESİ

PK 21 Yenışehir/Ankara
Tel & Fax: 0 312 231 54 40

Fiyatı: 25 (KDV Dahil)

Banka Hesap No: Vakıf Bank Kızılay Şubesi
IBAN : TR82 0001 5001 5800 7288 3364 51

Dizgi ve Baskı

Türkiye Diyanet Vakfı
Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi
Alınteri Bulvarı 1256 Sokak No: 11 Yenimahalle/ANKARA
Tel: 0 312 354 91 31 (Pbx) Fax: 0 312 354 91 32

FRIEDRICH SCHLEIERMACHER'E GÖRE, DİN

Cenan KUVANCI*

Felsefe bir düşünme ve tartışma faaliyetidir. Onun en ayırt edici özelliği mantıkî delil ve kanıtlar kullanmasıdır. Filozoflar genel olarak delil ve kanıtlarla uğraşırlar. Onlar ya kendileri delil, kanıt geliştirirler ya da başkalarının geliştirdikleri delil ya da kanıtları eleştirirler veya her ikisini birlikte yaparlar.¹ Bu anlamda, Friedrich Schleiermacher de, dinin mahiyetinin ne olduğuna ilişkin aydınlanmacı yaklaşımlara karşı çıkarak işe başlar.

Dinin ne olduğuna ilişkin önde gelen aydınlanmacı yaklaşımlardan biri, doğal din veya akıl ve ahlâk dini anlayışıdır. Bu bakış açısına göre, din aslında öncelikli olarak akıl, inanç ve ahlâk meselesidir. Bu anlayışta, âlem hakkındaki tecrübelerimiz Tanrı'nın var olduğuna işaret eder. Dolayısıyla, insanları davranışlarına dayalı olarak ödüllendiren ve cezalandıran bir yaratıcının varlığına inanmak rasyoneldir. Bilindiği gibi, aydınlanma düşüncesi çok soyut yapıda olduğu gibi, aynı zamanda akla odaklıdır. Doğal din fikrinin en sofistike bir şekilde dile getirilişini Kant'ta buluruz. Kant'a göre, "bizim tabiatımızda doğal bir ahlâkî yatkınlık vardır. Bu yatkınlık doğal dünya ile yetinmekten insanı alıkoyar ve ahlâk yasalarına göre tabiatı yöneten bir yüce sebep fikrine götürür."² Pratik ahlâk duyuyüstü dünyaya ayrıcalıklı bir erişim sağlar. Kant'a göre, ahlâk başka bir şeye ircâ edilemeyen bir görev alanıdır. Dolayısıyla, ahlâk kanunun formu koşulsuz, zorunlu, evrensel ve özerktir. Özerklik önemli bir özelliktir; çünkü aklı olmayan herhangi bir şey tarafından harekete geçirilen ahlâkî davranış, sorumlu ve kendi kendini yönlendiren failler olarak, bizim özgürlüğümüzü zedeler. Tanımsal olarak, bu tür fiiller gerçekten daha az ahlâkîdir. Bu yüzden ahlâk yasası insanî tecrübenin en üst düzeyini oluşturur.³ Pek çok kimseye göre, başta pietist ve romantikler olmak üzere,⁴ doğal din fikri, dinî hayatın merkezini oluşturan

* Erciyes Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Din Felsefesi Anabilim Dalı, Yrd. Doç. Dr., cenank@erciyes.edu.tr

1 Nigel Warburton, *Philosophy: The Basics*, Routledge: London 2004, p. 1.

2 Immanuel Kant, *Critique of Judgement*, Oxford University Press: Oxford 2007, p. 275.

3 Friedrich Schleiermacher, *On Religion: Speeches to Its Cultured Despisers*, (Intr. Trans. Richard Crouter), Cambridge University Press, Melbourne, 1988, p. 21. (Bu kitaba bundan sonra *O R* şeklinde atıfta bulunulacaktır)

4 Romantizm, Klasizmin evrensel yasalarına karşı bireyin protestosu veya duygunun akla karşı

güç ve duyguyu yakalayamamıştır. Bu bağlamda, Schleiermacher'ın tutumu, din hakkında aydınlanmacı yaklaşımlara alternatif yeni bir tanımlama biçimi olduğu için önemlidir.

Schleiermacher, dinin temel vasfını anlamada, Moralizm ve Rasyonalizme düşmeme hususunda teologları uyarmıştır. Sözelimi, Barth, Tillich ve Bultmann gibi düşünürler imanın ahlâk ve düşüncede ifadeye kavuşabileceğini iddia etmişlerdir. İman öncelikli olarak, insanın düşündükleri ve yaptıklarından ziyade, Tanrı ile salt ve doğrudan bir ilişkidir. Schleiermacher'ın din telakkisi, pek çok düşünürü dinin insan tecrübesinin kendine özgü bir türü olduğu konusunda da etkilemiştir.⁵

Denebilir ki din insan hayatının başka bir şeye indirgenemez müstakil bir katı ya da boyutudur. Yani, o ne Kant'ın yaptığı gibi, ahlâkî yatkınlığa dayalı olarak pratik aklın bir postulatına indirgenebilir, ne de âlem hakkındaki bilgilerimizin bir fonksiyonu olarak yorumlanabilir. O, özü itibarıyla, âlem ve gerçekliğin bütünü hakkında son derece özel bir tecrübe çeşididir. Dinde akıl ve ahlâkî boyut da vardır; fakat nihayetinde o, bizim bütünlü ve Sonsuzla olan ilişkimiz bağlamında kendi tecrübemize oturur. Din ikinci el terimlerle yapılan tanımlamalar değil, Sonsuz hissetme ve tatmadır. Dinin merkezinde, bireyin Tanrı ile birleşip bütünlüşmesi vardır. Başka bir ifadeyle, dinde kişilerarası ilişkisellik ve içselleştirme kurucu unsurdur. Burada, ilahî hayata, tabiri caizse, iştirak sözkonusudur. İnsanın kendisinin ilgi duyduğu ve iştirak etmeye karar verdiği şey dışında başka herhangi bir konudaki bilgisi, olsa olsa uzak bir bilgi olur.

Gerçekten, dinin ilgisi Sonsuzla olduğu için, o Sonsuz hakkında bir duygu ve dolaysız bir tecrübedir. Dini, olgu ve olaylar hakkında açıklamalar yapan salt bir öğreti olarak görmek, onun hakikatini çarpıtmaktır. Bu yüzden, “Sonsuz”la ilgili anlayışlara bir sınır çizmek gerekmektedir. İlk olarak, Schleiermacher “ölü madde” olarak tasvir ettiği “fiziksel doğa”dan “Sonsuz”u ayırmıştır. Çünkü bu kavram (ölü madde), “doğal din” anlayışına temel olmaktadır. Ne bu dünyada bulunduğu düşünülen maddî güçlerden korku, ne de maddî doğadaki güzellikten alınan haz, dünya ve onun ruhu hakkında insana ilk sezgileri verebilir. Dolayısıyla bunlara dayalı olarak, en yüksek birliği ve büyük bağı keşfetmek imkânsızdır. Sonsuz âlem sürekli değişir ve gelişir. Bundan dolayı, onu ifade etmede statik kavramlar yetersiz kalacaktır. Çünkü tüm şeyler birbiriyle ilişkilidir; ve değişerek

çıkışıdır; ya da tabiat adına endüstriyel toplumun tecavüzlerine başkaldırıdır. Ayrıca, o modern dünyanın unutturmaya çalıştığı varlığın bütünlüğüne ve doğallığına bir yöneliştir. Bu da, soyut ve mekanik insanın ölümdür. Bknz, William Barrett, *Irrational Man: A Study in Existential Philosophy*, Doubleday Anchor Books: New York 1962, ss. 123-124.

5 Thomas A. Idinopulos, *The Erosion of Faith: Origins of the Contemporary Crisis in Religious Thought*, The Davies Group, Publishers: Aurora 2006, s. 22.

bir bütüne iştirak eder. Sonsuz, cansız maddenin aksine sadece kendi başına var olmaz, güçlü bir şekilde ölü maddeyi de kendi hayatına çeker ve rapteder.⁶

Schleiermacher, bu bağlamda dini bir *duygu* olarak tanımlıyor ve bu duygunun en temel özelliğinin mutlak bağımlılık olduğunu iddia ediyor. Tanrı, bu duygu yoluyla insana kendisini aslı şekilde açar. Bu duygu insanın herkesle ve her şeyle birlikte bulunuşunu tecrübe ettiği bir duygudur. Schleiermacher “duygu” sözcüğünü bu bağlamda günlük hayattaki sıradan anlamıyla kullanmamaktadır. “Duygu” sözcüğü burada, derunî tecrübenin haricî görünümüne delalet edecek şekilde kullanılmıştır. Duygu insan bilincinin bir güç ve yetisidir.⁷ Bu çerçevede, o, dinin anlamını, onu bilme tecrübesinden ve ahlâkî hayatın işleyişinden ayırarak açıklamaya çalışıyor. Schleiermacher bilgi tartışmasında bilimsel ve teolojik bilgiye atıfta bulunuyor.

Bilim âlemdeki olgu ve olaylar hakkında fiziksel bir izah elde etmeye ve bu olgu ve olaylar arasındaki ilişkiyi kavramaya çalışır. O, bunu, “açıklanacak olaydan önce gelen belli bazı koşullar (genellikle başlangıç koşulları olarak isimlendirilir) ve genel yasalara (küllî önermeler) dayalı olarak yapar.”⁸ Bilim şeylerin birbirinden nasıl ayrıldığını ve bunlardan hangi parçanın bütün içinde nasıl bir işlevinin olduğunu belirlemeye girişir. Kısaca, o sonlu şeyleri gerçekten neyse öyle bilme çabasıdır. Gerçekten, bu soylu bir girişimdir. Fakat bunu dinle karıştırmamak gerekir. Doğrusu, bilimsel bilgi olmaksızın da, bir insan dindar olabilir. Öte yandan, dinî hayata belli bir tür bilgelik eşlik eder. Dindar insan bilimsel anlamda bilgili biri olmayabilir, fakat o yine de sözgelimi, âlemin mahiyeti hakkında özel bir anlayışa sahiptir. O bilir ki, Tanrı âleme kendi düzenini ve mevcut işleyişini vermiştir. Yani, o Sonlunun Sonsuz içinde var bulunduğunun farkındadır. Bu yüzden, Schleiermacher’e göre, dindarlık teolojik ve bilimsel bilgiyle özdeşleştirilemez. Yani, teolojik bilgi düzeyi ile dindarlığın derinliği arasında doğru orantı olmayabilir. Aynı şekilde, dindarlık ve ahlâk bireyin hayatının farklı fonksiyonlarıdır. Ahlâk eylemle ilgilidir; ve insanın özgürlüğünü, kendine ve çevresine uygun olarak kullanmasına atıfta bulunur. Öte yandan, dindarlık mahiyeti itibarıyla pasif bir durumdur; zira, o, Sonsuzun âlem üzerinde hükmünü nasıl yürüttüğüne ilişkin bireyde oluşan bir duygudur.⁹

6 Dalai T. Nassar, “Immediacy and Mediation in Schleiermacher’ Reden Über Die Religion,” *The Review of Metaphysics*, June 2006, 59; 4, ss. 818-819.

7 Idinopulos, *The Erosion of Faith: Origins of the Contemporary Crisis in Religious Thought*, s. 6.

8 Cenan Kuvancı, *Richard Swinburne’ e Göre Bilimsel ve Kişisel Açıklama*, Yayınevi: Ankara 2012, s. 60.

9 Gerr C. Heard, “Schleiermacher’s Concept of Religion,” *Perspectives in Religious Studies*, 7 No 3, Fall, 1980, ss. 208-209.

Açıkça, din tecrübîdir ve doğrudan sezgi ve duygu formunda hakikatle kişisel bir karşılaşmaya dayanır. Sezgide verilen, Sonsuz ile sonlu arasındaki ilişkidir. Sezgi kavramsal ve çıkarımsal değildir; o Kutsal hakkında doğrudan bir tecrübîdir. Nitekim, “bir şeyi sezme, onu tündengelim veya tümevarımlı akıl yürütme süreçlerine başvurmaksızın doğrudan kavramaktır.”¹⁰ Sezen kişi Kutsal veya Sonsuz ile bir tür yakınlık hissetse bile, Kutsal veya Sonsuz kendisini doğrudan ifşa etmez. Bu dünya, sonsuz âlemi yansıtmaya yönelik bitmez ve tükenmez bir ifşâdır. Bu bağlamda, sezgi sonsuz âlemi, insanî âleme taşıma çabasıdır. Aslında, Sonsuz kendisini, kendisinden *farklı olan*, fakat *ayrı olmayan* bir şeyde dolaylı olarak ifşa eder. Bundan dolayı, bir açıdan din sırf pasif sezgi ve duygunun sonucu olarak anlaşılabilir. Diğer açıdan, o, Kutsalın aracısız bir tezahürü anlamında, dolaysız bir şey olarak da anlatılamaz.¹¹

Denebilir ki sonlu şeyler, sadece Sonsuz ile olan ilişkileri içinde anlaşılabilir. Bu ilişki tek yönlü değildir. Yani, sadece Sonsuz sonluyu etkilemez, aynı şekilde, o, sonlu tarafından etkilenir de. Gerçekten, Sonsuz ile sonlu arasındaki ilişki karşılıklıdır; fakat onlardan biri diğerine indirgenemez. Sonsuz sonludaki tezahürleri veya tecellileri ile bilinir. Sonlu da, sonsuz aslî birlik olmaksızın varolamaz. Sözelimi, Sonsuzu bütünüyle sonlunun dışında aramak, aynı şekilde sonluyu da Sonsuzun dışında aramak bir yanılsamadır. Sonsuz, şeylerin dayanağı olan aslî birlik olduğu için, onlardan önce gelir ve onların toplamından öte bir şeydir; fakat o, ancak sonluyla ilişki içinde varolur. O ne sonluya sebep olmuştur, ne de sonlu ona sebep olmuştur. İkisi arasındaki ilişki mekanik illiyet ilişkisi değil, canlı süreklilik ilişkisidir. Bundan dolayı, sonsuz âlem, sonlu tecellilerinin dışında varolduğu ve sonlu tezahürlerinden ayrı kaldığı müddetçe, ne aşkın, ne de içkindir.¹²

Sonsuz, kendisini çokluk içindeki birlik ve bütünlük olarak sunar. O, sadece kendi kendisine var olan değil, fânî âlemi de kuvvetle kendi hayatına katandır. Tüm şeyler, tutarlı bir bütün oluşturan akışa iştirak eder; ve bundan dolayı, onlar birbiriyle ilgisiz ve gelişigüzel parçalar değildir. Sonsuzun gelişen/oluşan kuşatıcı dayanak olduğuna ilişkin yorumlar, onun altta yatan tutarlı bir bütün olduğu anlayışına dayanır. Bu tutarlı bütün, her bir şeyi ve bizim bütünün diğer parçaları ile olan ilişkimizi şekillendirir.

10 Robert L. Frazier, “Intuitionism in Ethics,” *The Shorter Routledge Encyclopedia of Philosophy*, (Ed. Edward Craig), Routledge: Oxon 2006, s. 256.

11 Nassar, “Immediacy and Mediation in Schleiermacher’ Reden Über Die Religion,” s. 810.

12 Nassar, “Immediacy and Mediation in Schleiermacher’ Reden Über Die Religion,” ss. 817-818.

Buna göre, her şey Sonsuz ile bir bağlantı noktasına sahip olmak durumundadır. Başka bir ifadeyle, Sonsuzla olan ilişkimizi keşfedebileceğimiz bir bağlantı noktasına sahip olmalıyız. Dünyadaki tüm şeyler sonsuz âlemin tezahürleri ise ve bu tezahürler hakkındaki duygu ve sezgiler de dini oluşturuyorsa, bu durumda varolan her şey din için zorunludur. Bu anlayışa göre, varolan her şey Sonsuzun imajıdır. Bu bağlamda, mutlak bağımlılık duygusu, insanın bütünüyle nasıl bağlı olduğunun farkına varması ve kendisini kendi koşullarında yorumlamasıdır. Doğrusu, Tanrı'nın insana aslı izharından bahsedecek olursak, sadece insanı değil, tüm geçici varlıkları tavsif eden mutlak bağımlılığı aklımızda tutmak durumundayız. Mutlak bağımlılığın farkında olmak insanın ayırtecdici özelliğidir. Bundan dolayı, Tanrı hakkındaki vukufiyetimize bu duygu aracılık eder.¹³

Açıkça anlaşılmaktadır ki özne-nesne ayırımının iptal edildiği varoluş hissi dinde var olan her şeyin doğum saatidir. Zira, aidiyet ve bağımlılık bilincimizi, âleme ilişkin soyut kavramsallaştırmalardan ziyade duygular şekillendirir. Çıkarımsal ve kavramsal olmayan duygular aidiyet duygusunu oluşturur. Onlar belli bir obje hakkında yapılan değerlendirmeler, önermesel ifadeler ve mantikî çıkarımlar da değildir. Duygular doğrudan tecrübelerdir. Dolayısıyla, din ne salt bir düşünce ne de eylemdir. Tüm sonlu şeylerin evrensel varoluşu hakkında salt soyut bir aklî idrak değil, doğrudan bir algı veya bilinçtir. Açıkça, din bireyin âlem hakkındaki tecrübelerinden kaynaklanan dolaysız bir duygudur. Din kendisini âlem hakkında doğrudan tecrübe içinde sunar. Dinî hakikat sabit ve işlevsiz bir ilişki biçimini dile getirmez. Yani, o atıl bir şey değil, insanın duygu ve sezgi formunda maruz kaldığı bir şeydir. Bu duygu, fânî olan her şeyin birbiriyle ilişkili ve oldukça düzenli bir bütünün parçası olduğunu tanımaz. Bu görüş, en yüksek bakış açısidir. Her şey Sonsuzun bir sınırı ve tezahürüdür.

Bu bağlamda, dindarlığın ne olduğunu anlamak için insan bilincini anlamaya çalışmak gerekir. İnsan kendi bilincine dolaysız olarak sahiptir. Bu bilinç, kişinin bütün bilgi ve eylemlerinin temelini oluşturur. Çünkü insanın kendi bilincinde oluşun en üst mertebesi dindarlık olarak ortaya çıkar. Zira bilincin bu en üst mertebesi, insanın hem âlem, hem de Tanrı ile olan bağıını şekillendirir. Böylece, insan kendisini âlemin bir parçası olarak algılar. İnsana âlemin bütün parçalarına etki etme imkânı tanıyan âlem hakkındaki bu bilinç, aslında, insanın sonlu olan karşısındaki özgürlüğü anlamına gelir. Bu sayede insan, Tanrı'ya ulaşır. Tanrı'ya doğrudan etki etmek mümkün olmadığından, kendisini ona mutlak bağımlı hisseder. “Yüce bir varlık karşısında hissedilen kulluk duygusu, sonlu varlıkta sonsuzluğu yakalamanın yoludur ve bu kulluk duygusu insanın varlı-

13 Friedrich Schleiermacher, *The Christian Faith*, (Ed. H. R. Mackintosh, J. S. Stewart), T&T Clark Ltd.: London 1999, s. 18.

ğının bir parçasıdır.”¹⁴ Dini, duygu olarak tahlil etme girişimi, insanın dinî bir mahiyete sahip olduğu varsayımına dayanır. Din insana dışarıdan zorla yüklenen bir şey değildir; bilakis o, insanın mahiyetindeki en hayatî şeyin açığa çıkmasıdır. Bu şu anlama gelir: Her ne şey dinî bir etkide bulunuyorsa, o şey gerçektir ve insan varoluşunun bir parçasıdır. Açıkça, insan Tanrı'ya yönelik bir kabiliyete sahiptir. Yani, Kutsal ne tecrübe ettiğimiz şekliyle realiteden bir sapma, ne insandan büsbütün farklı ve yabancı bir varlıktır. Schleiermacher'ın insanın tabiatından bahsederken, Kutsal ile insan arasında, “Tanrı ile birlikte olma bilinci” (*God-consciousness*) olarak ifade ettiği “yapısal” veya “ontolojik” diyebileceğimiz bir süreklilik vardır. İnsanın dinî tecrübesi ile ilgili gerçekler, ancak Tanrı'nın sonsuzluğuna ilişkin varoluşsal bir idrakte anlamlı olur. İnsan, kendi özel sonluluğu sayesinde Sonsuzla temel bir ilişkiye sahip olur. Kısaca, insan duygu yetisi sayesinde ilahî olana açılma yetkinliğine sahiptir.¹⁵

Anlaşılabileceği üzere, mutlak bağımlılık duygusu tesadüfî değildir; hatta insanın özünden çıkan bir hayat ögesidir. Bu duygu insan benini aşar; zira, o Tanrı ile ilişki bağlamında ortaya çıkar. Bu ilişki ancak ben bilinci sayesinde gelişir ve birey kendi derûnî ferdiyetinin şuuruna erer. Bireyin kimlik veya hayat bütünlüğü, benin diğer şahıs ya da güçlerle birlikte bulunduğu entelektüel iş ve ilişkilerden çıkarılamaz. Mutlak bağımlılık duygusu nispi bağımlılık duygusundan ayrılabilir. İkinci tür bağımlılıklarda birey, cemaat ilişkileri ve tabiat ve toplumla karşılıklı münasebet içinde olur. Mutlak bağımlılıkta, doğrudan varoluşsal bir ilişki (*an immediate existence-relationship*) sözkonusudur.¹⁶ Çünkü insan görece bağımlılıktan kurtulamadığı ve özgürlüğünün kaynağı da bizzat kendisi olmadığı için, onun için en temel duygu mutlak bağımlılık duygusudur. Bu duyguda, Tanrı âlemin aşkın düzeni olarak tecrübe edilir. Dinî tecrübe bu düzeni keşfetmenin bir aracıdır. Burada yakın bir ilişki, bir buluşma, bir bütünleşme sözkonusudur. Schleiermacher bu yakınlığa “Tanrı ile âlem arasındaki derin ilişki” adını verir. Dindar olmak sonlu ile Sonsuz arasındaki bağı görmek ve var olan şeylerin nihaî düzen içindeki yerini keşfetmektir. Bu bakımdan dinî tecrübe, âlemin ilahî boyutunun bir tecrübesidir. Böyle bir tecrübe, Tanrı'nın âlemin her noktasında hâzır ve nâzır olduğunu sezmektir. Her şeyin özel bir ilahî boyutu vardır.¹⁷

14 Abdurrahman Aliy, *Teolog Filozof F. D. E. Schleiermacher: Yaşamı Eserleri Felsefesi*, Elis Yayınları: Ankara 2011, ss. 126-127.

15 Idinopulos, *The Erosion of Faith: Origins of the Contemporary Crisis in Religious Thought*, ss. 23-24.

16 Richard R. Niebuhr, “Schleiermacher, Friedrich Daniel Ernst,” *The Encyclopedia of Philosophy*, Volume 7, The Macmillan Company & The Free Press: New York 1967, s. 318.

17 Idinopulos, *The Erosion of Faith: Origins of the Contemporary Crisis in Religious Thought*, s. 7.

Âlem kendisini dâima izhâr eder ve insanları etkiler. Sonsuzu sezme ve bir dine sahip olmak için insanî bir âlem gereklidir. Gerçekten, sezgiyi insanlık yani insan olma mümkün kılar; zira, insan oluş, bir âlem içinde olmaktır. Açıkça, âlem insanlığın; yani insanî ilişkilerin, tahayyülün ve iletişimin bir neticesidir. Tahayyül yetimiz bizim için bir âlem inşa eder. Çünkü âlem olmaksızın Tanrı'yı bilemeyiz. Tanrı kendisini insan tarafından kurulan âlem içinde açar. Sonsuz hakkındaki sezgi, ancak bu âlemde mümkündür. Âlem hakkındaki sezgi, kendisine dayalı olarak dindeki her noktanın açığa çıkarılabileceği en üst evrensel bir yoldur. Bu bakımdan, din hakkında düşünme sonlu şeylerden oluşan âlemin varlığına ilişkin Sonsuz aracılığı ile bir bilince sahip olmaya dayanır. Yani, o, dolaysız bir duygu yoluyla bir hayata sahip olma ve hayatı bilmedir. Bu hayat bütünü sonsuz mahiyeti içinde bir hayattır. Ve Tanrı'nın her şeyde, her şeyin Tanrı'da olduğunu sezmedir. Bu bakımdan, din salt bilgi değildir; bizatihî Sonsuzun sonluya meyli ve onda kendisini açmasıdır. Yani, Tanrı'nın onda, onun da Tanrı'da görünmesidir. Âlem sezgilerle kendisini sonluda insana açar. Ayrıca, o, insanın zihni ve konumuyla yeni bir ilişkiye girer. Dolayısıyla, âlem insanlar üzerinde hükmünü yürütürken, onlarda dinin içeriğini oluşturan bir dizi duyumlara neden olur. Şu halde, "din," fikirlerin şekillenmesinden önce, bireyin âlemle karşılaşmasıyla oluşan ilk duygulara atıfta bulunur. Dahası din, kısaca ifade edecek olursak, âlem hakkında bütüncül organize bir sezgi ve duyguya sahip olmaktır. Daha açık bir ifadeyle, bu, Tanrı'nın kendisini âlemde izhar etmesine bağlı olarak, O'nunla bir tür *buluşmadır*.¹⁸ Şu halde, Tanrı olmaksızın şuur varolamayacak, şuur olmaksızın da Tanrı tecelli etmeyecektir. Şuur her an gerçekleşen bir varlıktır. Tanrı ise, şuur yoluyla kendisini tecelli eden son gerçektir.

Açıkça anlaşılacağı üzere, dinî tecrübe âlemle bir olma duygusunu içerir. Dindar birey varolan her şeyle bir olduğu tecrübelerine sahiptir. O, onların bir parçası olduğunu hisseder. Çünkü Tanrı'nın hazreti, yani hâzır ve nâzır oluşu sonlu ileler. Bu tecrübeler aynı zamanda, Tanrı'yla birlikte olma duygusudur. Yani Tanrı kişinin benliğindedir; kişinin benliği de Tanrı'dadır. Bu birlikte olma hâli, dindar birey için süreklilik arzeden bir durum değildir. Bireyin hayatı boyunca vuku bulan son derece kısa çok sayıda buluşma tecrübeleri vardır. Bu tecrübeler, bilince gelir gelmez, yok olur; ve sonra geriye bireyin bu duyguya ilişkin hatırladıkları kalır. Burada amaç, dinin özüne sezgi ve duygu yoluyla nüfuz etmektir. Aslında, ancak sona erince farkına vardığımız bu derunî hâl bilinçte gerçekleşen bir lahzâ olarak tasvir edilir. Farklı onların devam eden bir bütün içinde bağını ne tefekkür ne de eylem kurabilir. Bu yüzden, Schleiermacher'e göre, varoluşa atıf

18 Gerr C. Heard, "Schleiermacher's Concept of Religion," *Perspectives in Religious Studies*, 7 No 3, Fall, 1980, ss. 203-204.

sadece duygu yoluyla olur. O da varlık duygusudur. Varoluşsal buluşma varlık duygusu vasıtasıyla gerçekleşir. İnsan bilincinin en aslı mertebesi varlık hakkındaki dinî tecrübe mertebesidir. Bu aşamada düşünce nesnesiz, ben de öznesizdir. Schleiermacher`in yeniden inşa ettiği ben Tanrı ve âlemle doğrudan buluşmadan doğan bendir. Ortaya çıkan bu ben doğal dünyanın Sonsuzla bağlantı noktasının ayrılmaz parçası olan insan mâhiyetidir.¹⁹ Bu tecrübe âlemdeki her şeyle köklü bir ilişki içinde olduğumuza ilişkin derin bir farkındalık yoluyla, hakikî alçak gönüllülüğe götürür. Burası objektif (kendisi ayrı bir varlık olarak) bilincin sıfır noktasıdır. Bu nokta, düşünme ve isteme arasındaki farkı belirleyen varoluş duygusuna ilişkin özel tecrübenin meydana geldiği geçiş noktasıdır. Tefekkür öncesi ve bilişsel olmayan bu mertebede, biz açıkça doğal dünyanın parçası olarak bireysel olmayan benliğimiz hakkında duyguya sahip oluruz. Âlemin gerçekliği bu âlemin ayrımlaşmamış bir parçası olarak kendi gerçekliğimizden ayrı değildir.²⁰

Aslında, dine ilişkin olarak sadece duygu ve sezgi yoktur; ayrıca, dinî öğretiler, sanat eserleri, mimarî yapılar, iş ve ilişkiler, cemaatler, kuramlar vs. de vardır. Sözelimi, dinin sanat, mimarî ve belli fiillerin şekillenmesinde nasıl etkili olduğunu tespit etmek nispeten zordur. Dini, dinî olmayandan ayıran şey, belli bir eylem, topluluk veya eserin dinin özü ile olan bağıdır. Çok açık bir şekilde, bir fiili veya eylemi dinî yapan nitelik, o şeyin dinî duygu ve sezgileri bir kişiden diğer bir kişiye aktarma, dinî duygu ve sezgiler oluşturma, onları düzenleme ve tasfiye etme amacına hizmet etme düzeyidir. Yani bu, dine ilişkin duygu ve sezgilerin bulunması değil; bir eylemin onları yayma ve üretme amacına hizmet etme düzeyidir. Bu anlamda, dinî alan, dinin özünü üretme amacına hizmet etmede araşsal bir işlev ifa eden eylem ve objelerin toplamıdır. Dinin özünü bilmek, bize dine ait olanla, ait olmayanı ayırt etme imkânı verir.²¹

Duygu akılıyürütme ve eylemden farklı ve hatta ontolojik olarak bu ikisinden öncedir. Duygu, düşünce öncesi uyuma veya bir kişiyle onu kuşatan şartlar arasındaki birliğe delalet eder. Bu çerçevede, duygu bilme ve yapmaya yön verir. Dinî bağlamda dinin özünü oluşturan duygular ile en geniş anlamda dinî hayat için karakteristik olan, fakat dinin aslı parçası olmayan duygular arasında fark vardır. Bu ikinci gruba giren duygular, insanlara karşı toleranslı ve merhametli

19 Gorazd Andrejc, "Bridging the Gap between Social and Existential-Mystical Interpretations of Schleiermacher's 'Feeling'" *Religious Studies*, Cambridge University Press, 2012, doi:10.1017/S0034412511000254, s. 5-6.

20 Gorazd Andrejc, "Bridging the Gap between Social and Existential-Mystical Interpretations of Schleiermacher's 'Feeling'" s. 6.

21 Andrew Dole, "Schleiermacher's Theological Anti-Realism," *Analytic Theology: New Essays in the Philosophy of Theology*, Ed. Oliver D. Crisp; Michael C. Rea, Oxford University Press: New York 2009, ss. 145-147.

olma duygusu, zamanüstü ve görünmez olana saygı ve günahlardan pişmanlık duymaktır. Bunlar dinin özünü oluşturan duygulardan çıkar. Daha önce ifade ettiğimiz gibi, dinin özünü oluşturan en temel duygulardan biri, insan ile âlem arasında bir birlik ve bütünlük olduğu hissidir. Dindeki her şey kişiliğimizin keskin bir şekilde çizilen sınırlarını genişletmeye çalışır ve sınırlı varoluş özelliklerimizi aşama aşama Sonsuz içinde eritmemize yardımcı olur. Böylece, mümkün olduğu ölçüde sezgi yoluyla âlemlerle bir ve bütün oluruz. Anlaşılmaktadır ki dinin özünü oluşturan duygu en yüksek ve ifade edilmesi neredeyse imkânsız olan âlemlerle birlik olma duygusudur. Bu duygu, ideal dini oluşturan sezgiler ve diğer duygulardan hem önde gelir, hem de onlardan üstündür.

Doğrudan bilincinde olma, ben`e ilişkin objektif bir bilinçliliğe atıfta bulunmaz. Doğrudan oluş, bir kimsenin kendisi hakkında bir imaja ve dolaysız bir özbilince sahip olmasıdır. Mutlak bağlılığın, bir gerçek olarak, varsayımsal ve çıkarımsal bir kavram olmaması bu anlamdadır. Tanrı`nın bizâtihi ne olduğu bilinemez, sadece âlem ile ilişkisi içinde Tanrı hakkında bir şey bilinebilir. Duygu ve sezgi bağı olmaksızın Tanrı ile ilişki kurabileceğimiz hiçbir yer yoktur. Bu ilişkide âlemin Tanrı`ya olan nisbeti mutlak bağımlılıktır. Dinî bakış açısından, temel bir varoluş olgusu olan mutlak bağımlılık, duygu yoluyla kendisini açığa vurur. Bu duyguda, Tanrı-âlem ilişkisinin en temel vechesi açığa çıkar.²²

Bundan dolayı, din şeylerin özünü belirleyen, onların etkilerini tanımlayan metafizik ve ahlâka karşıdır. Dinin karşısına konulan rasyonel metafizik ve ahlâk bütün âlemlerde bütün ilginin merkezi, bütün varlığın koşulu ve bütün oluşun sebebi olarak sadece insanı görür. Dini, teori ve kavramlara ve hatta ahlâka indirgemek imkânsızdır. Gerçekten, din tüm diğer bireysel ve sonlu formlar yoluyla Sonsuzu, onun etki ve tezahürlerini insanlıkta görmek ister. Metafizik bunu sonlu ve akli kavrayışa dayalı olarak, âlemin ne olduğunu ve onu nasıl görmemiz gerektiğini salt dilsel araçlarla yapar.²³ Dil ise, tarih içindeki bir olgu olarak aklın sembolü ve organıdır. Akıl, içinde insanların yaşadığı belli bir tarihsel ve toplumsal mekanın izlerini taşıyan dil vasıtasıyla kendisini gösterir. Böylece, akıl daima organlar tarafından parçalanır, dolayısıyla evrensel bir felsefe aramak nafilidir; zira, açıkça evrensel bir dil ve mantık yoktur.²⁴ Bununla birlikte dil sadece kendi doğal yapıyı veya özerkliğini yansıtmaz, konuşan ve düşünen kişinin bireyselliğini de yansıtır. Dil düşüncenin gerçek olduğu bir dizgedir. Söylem olmaksızın düşünce de olmaz. Hiçbir kimse kelimeler olmaksızın düşünemez. Aynı şekilde, kelimeler

22 Charles Michael Johnson, "Schleiermacher's God as Contemporary," *Encounter; Creative Theological Scholarship*, Vol 38, No 3, Summer, 1977, s. 249.

23 Schleiermacher, *On Religion: Speeches to Its Cultured Despisers*, s. 102.

24 Richard R. Niebuhr, "Schleiermacher on Language and Feeling," *Theology Today*, 17 No 2 J 1, 1960, s. 152.

olmaksızın düşünce tamamlanamaz ve açık seçik hale gelemez. Bu bağlamda, düşünme içsel konuşma, konuşma da dışsal düşünmedir²⁵ (*nutk, mantık, mantûk ilişkisi*).

Din ahlâkın yardımcısı veya insanî filleri konu edinen başka bir disiplin de değildir. Başka bir ifadeyle, dinin aslı ilgisi, ahlâkî tutum geliştirmek değildir. Din insanın en mahrem yanıyla ilgilidir ve insanlık için bir araçtır. Din insana tek başına evrenselliğin kapılarını açar. Bununla birlikte, insan tüm eylemlerinde, ister ahlâkî, ister felsefî isterse sanatsal olsun, uzmanlaşmak ister. Uzmanlık ise, insanı sınırlandırır ve tek yönlü yapar; ve insan zihnini tek bir noktaya yönlendirir. Doğrusu, din insan kalbinde ortaya çıkan bütünlüğü olan bir olgudur. Schleiermacher`e göre, dini birbirinden ayrı çeşitli unsurların bir araya getirilmesiyle oluşan savunulamaz bir şey olarak görmek, onun hakkında yapılan lüzumsuz bir gürültüdür. Sözgelimi, teoriler dine eklenen yabancı unsurlardır. Schleiermacher kendi işinin dini bunlardan arındırmak olduğunu söyler. Ne var ki maddî dünya, tabiatın saf ürünü olan aslî hiçbir unsur temin etmez. Böyle aslî bir unsur tasvir edebilmek sadece analitik becerinin daimî amacıdır. Fakat “manevî şeylerin aslî vechesi, her bireyin kendine özgü bir yaratılışla onu yaratması dışında ortaya çıkartılamaz.”²⁶

Diyebiliriz ki, Kutsal hakkında derin, mütevazı ve içten bir kavrayış mahrem tecrübeler yoluyla gerçekleştirilebilir. Bundan dolayı, Kutsal insanda hürmet uyandıran ve değeri derunî olarak takdir edilecek bir şeydir. Bu basitçe mutlak kudrete sahip bir şey karşısında duyulan bir korku ya da hürmet değildir. Çünkü Kutsal, aslında aklî veya ahlâkî bir kategori olarak yorumlanamaz. Kutsal hakkında sözcüklere dayalı en iyi yorum, “O aşkındır” şeklindedir. Bu tek yönlü yoruma, Kutsal`ın içerim ve uzantılarına ilişkin ayrıntılı yorumlar eklenmelidir. Sözgelimi, “aşkın” nitelemesi saf ontolojik bir nitelemedir; değerle pek bir ilgisi yoktur. O insanın küçüklüğüne delalet eden ve insanda saygı uyandırmayan bir sıfattır.²⁷ Din kendi özel sahasını ve temel özelliklerini ve en nihayetinde, kendisini spekülâtif alandan bütünüyle uzaklaştırarak korur. O kendisini insan varlığını tamamlayan, spekülasyon ve uygulamanın ötesinde zorunlu ve kaçınılmaz bir şey olarak gösterir. Din olmaksızın spekülasyon ve uygulama cüretkâr bir küstahlıktır.²⁸

25 Friedrich Schleiermacher, *Hermeneutics and Criticism And Other Writings*, (Trans. and Ed. Andrew Bowie), Cambridge University Press: Cambridge 1998, s. 8.

26 Schleiermacher, *O. R.*, s. 100.

27 Rudolf Otto, *The Idea of the Holy: An Inquiry into the Non-Rational Factor in the Idea of the Divine and its Relation to the Rational*, Trans. John W. Harvey, Oxford University Press: Humphrey, Milford 1923, ss. 53-54.

28 Schleiermacher, *O. R.*, s. 100.

Schleiermacher dinin kendi alanına hâkim olmak için, kendisine ilişkin ahlâkî, metafizik ve tabiatçı yorumlardan kurtulması ve kendisine uygulanan tüm yabancı şeyleri geri iade etmesi gerektiğini söyler. Çünkü din metafiziğin yaptığı gibi kendi mahiyetine uygun olarak âlemi belirleme ve açıklama girişimi değildir. Ayrıca, o, ahlâkta olduğu gibi, özgür insanî bir varlığın seçimiyle âlemin gelişimini sürdürme ve onu mükemmelleştirme projesi de değildir. O, âlemi sezme ve samimi/dindarâne bir şekilde Kutsal'ın âlemdeki tezahür ve fiillerini algılama çabasıdır. Bundan dolayı, din kavranmak; dindar da çocuksu bir pasiflikle âlemin etkileriyle dolmak ister.²⁹ Sonuçta, bu duyguların gücü, dindarlığın derecesini belirler. Âlem sürekli oluş halindedir ve kendisini bize her an ifşa eder. Onun meydana getirdiği etki, kendi hayat düzeylerine göre ayrı varoluşa sahip her varlıkta farklıdır. Bu bağlamda, “tek tek her şey bütünün bir parçası ve sınırlı olan şeyler de Sonsuz olanın bir temsilidir.”³⁰ Aslında, dindar insanlar var olan her şey ile bir olma tecrübelerine sahiptirler; dolayısıyla, onlar kendilerinin var olan şeylerin bir parçası olduğunu hissederler.

Schleiermacher; “Benim tüm konuşmamın candamarı âlem hakkındaki sezgidir.” der. Sezgi din hakkındaki en üstün ve en evrensel idrak derinliğidir; dindeki her noktayı ona dayalı olarak açıklığa kavuşturmak mümkündür. Yine buradan yola çıkarak dinin özünü ve sınırlarını belirlemek de mümkündür. Tüm sezgi, sezilenin sezen üzerindeki etkisinden başlar. Sezilen şeyler sezenin mahiyetine uygun olarak onun tarafından kavranır ve anlaşılır. Sezgi yoluyla birey, kendisinin ötesindeki âleme uzanır. Öte yandan, Sonsuz da bireyin vücûduna girer ve tecessüm eder. Birey böyle anlarda, tamamen Sonsuzun mazharı olabilmek için metamorfoza uğrar. Sezgi anında sezen kişi, Sonsuzu kuşatmak için genişler ve aynı zamanda Sonsuz, bireye nüfuz eder ve müşahhas hale gelir; yani özel bir biçimde belli bir yerde açığa çıkar. Bu değişimle sezen sadece sezen olmaz, aynı zamanda aracı olur. Çünkü sezen Sonsuzla bir bağlantı noktası ve onun tezahür yeridir. Yani, sezen Sonsuzun kendisini açtığı biri olur. Bu kişi Sonsuzla nüfuz etmek için aracıya ihtiyaç duymaz; çünkü zaten kendisi Sonsuzun kendisine aksettiği kişidir. Bir şeyin sezilip algılanması için bir sınır koymak gerekir. Yükün ağırlığı bize muhalefet etmez ve bizim gücümüze bir sınır koymazsa, biz hiçbir şeyi sezemez ve algılayamayız. Bundan dolayı, algıladığımız şey, şeylerin mahiyeti değildir; onların bizim üzerimizdeki etkisidir. Bizim eşyanın mahiyeti hakkında bildiğimiz veya inandığımız şey, sezgi alanının çok ötesinde durur.³¹ Doğrusu din asla saf bir şekilde zuhur etmez. Çünkü Tanrı hakkındaki bilinç da-

29 Schleiermacher, *O. R.*, s. 102.

30 Schleiermacher, *O. R.*, s. 105.

31 Schleiermacher, *O. R.*, ss. 104-105.

ima duygusal yönelimler ve bilişsel aktivitelerle birliktedir. Her dinî tecrübe, aşkına ilişkin sınırlı bir tecrübedir. Bu sınırlılık tecrübeden soyutlanamaz.

Schleiermacher`e göre, binlerce insan aynı dinî sezgiye sahip olsa bile, bir birey olarak onların her biri tecrübe ettikleri şeye ilişkin farklı tasvirler ortaya koyacaklardır. Bunlar akla değil de, tesadüfî koşullara dayanacaktır. Tek tek herkesin kendi tanzim usulleri olabilir. Kendi dinlerini ve onun özünü gerçekten bilenler, Tanrı ile özel bir bağlantıya sahip olur. Sezgi âlemi bu bağımsız özelliklerden dolayı bütünüyle sonsuzdur.³²

Nihayetinde, dine ilişkin genel resmi tamamlayacak olursak, şunun altını çizmemiz gerekir: Gerçekten sezgi, mahiyeti itibariyle duyguyla bağlantılıdır. Biz obje ile duygularımız vasıtasıyla bağlantı kurarız. Kendi varlığını bize açan obje bilincimizin derinliklerinde değişik şekillerde uyarımda bulunur ve bir değişim meydana getirir. Genellikle hakkında çok az şey bildiğimiz bu duygu öyle yoğun bir düzeye erişir ki, insan hem objeyi hem de kendisini unuttur. O, bütün sinir sistemine öyle bir nüfuz eder ki, uzun süre bu durum diğer izlenimleri tek başına etkisi altına alır. İnsan ruhunun derinliklerinde oluşan bu etkiyi bütünüyle haricî bir sıradan objenin tesirine atfedemeyiz. Onun insanın özvarlığından başka bir kaynağı olmalıdır. Aynı şey dinî duygu için de doğrudur. Bununla birlikte, dinde de sezgi ile duygu arasında bulunan farklı ve güçlü bir ilişki biçimi vardır. Eğer duygu etkisini yitirirse, sezgi hâkimiyet kuramaz.³³

Şu halde, dini, felsefenin rüzgârına kaptırmak ve onu sisteme bağlamak, dini yozlaştırır; çünkü felsefe ortak bir bilgiye dayalı olarak bilmek isteyenleri tatmin etmeye çalışır. Sistem tutkusu kendi içinde çelişki barındırır. Çünkü sistem tartışma, kavga ve çekişmeyi de içinde taşır. Zira, sistem özel, bireysel ve muayyen olanı tahrip eder. Yani o, dini tahrip eder; çünkü ona kendi ölçütlerini dayatır. Şüphesiz, din âlemi sezme yeteneği olmayanların gözlerini açmaya çalışır. Din aracılık eder ve ilahî bereketi tahrip eden kısır, anlamsız tekdüzelikten kaçınır.³⁴ Böylece, o uyku halindeki en yüksek insanî özü uyandırır ve aşk ateşini en üst düzeyde tutuşturur ve müşterek hayatı daha üst ve derin bir biçime sokar. Din yeryüzünün çocuklarını kendileri için varolan cennetle buluşturur.³⁵ Peki, varoluşun en derin anlamı nedir? Tarihsel dalgalanmalara rağmen kalıcı olan ve en büyük şey nedir? “Benim konuşmam ne rasyonel bir karara veya umut ve korkuya, ne de nihâî amaca uygun olarak vuku bulan bir şeye ya da sunî veya tesadüfî bir nedene dayanır. Bu bütünüyle içsel ve benim mahiyetiminin karşı konulmaz

32 Schleiermacher, *O. R.*, s. 107.

33 Schleiermacher, *O. R.*, s. 109-110.

34 Schleiermacher, *O. R.*, s. 108.

35 Schleiermacher, *O. R.*, s. 83.

gereğidir. Ayrıca, bu arayış benim âlemdeki konumumu belirler ve beni ben yapar. Din hakkında konuşmaya uygun olmasa da, beni sürükleyen bu şey, küçük kavramları ilahî güçleriyle birlikte paramparça eder.”³⁶

Schleiermacher'e göre, seçilmiş birkaç kişi hariç her şahıs kesinlikle onu uyandırıp duygularını dine yöneltecek ve ona ilk istikameti verecek bir lider ve aracıya ihtiyaç duyar. Fakat bu sadece geçici bir koşul olarak düşünülebilir. Çünkü herkes kendi gözleriyle görmeli ve bizzat din hazinesine katkıda bulunmalıdır. Aksi takdirde, bu insan dinî alan, düzey ya da derinlikte hiçbir yeri hak etmez ve hiçbir şey elde edemez. Dinlerini başkalarından alan veya ölü bir dökümana yapışan ve onunla yemin eden ve ondan deliller çıkaran önemsiz taklitçi kimseleri küçük görmek gerekir. Tüm Kutsal kitaplar dinler için – bir zamanlar büyük ruhun orada bulunduğu fakat artık bulunmadığı – tıpkı bir anıt mezar veya abidedir. Zira, eğer o hala canlı ve faal ise, onun zayıf bir taklidi olan bu ölü metne niçin bu kadar büyük anlam ve önem yüklüyoruz?³⁷ Eğer satır aralarını nasıl okuyacağımızı bilseydik, tüm Kutsal kitapların başka kitaplar gibi makul olduğunu anlardık. Şüphesiz, Kutsal kitaplar sadece metafizik ve ahlâktan haberdar eden kitaplar değildir. Yapılması gereken bu kabuğu kırmaktır.³⁸

Schleiermacher süpernatüralizmi reddeder. Din Kutsal'ın doğal dünyaya bir müdahalesi olarak değil, “Tanrı,” “lütuf,” “cennet” gibi kavramların anlam kazandığı insan tecrübesinin tabii bir özelliği olarak yorumlanabilir. O, dine Tanrı'nın fiilleri hakkında Kutsal kitaba dayalı *apriori* bir görüş olarak değil, insanın maruz kaldığı şeyler açısından bakmayı önerir. Schleiermacher'in bu varsayımı, dinî anlama ve yorumlama sözkonusu olduğunda, ilahî faaliyetten ziyade, insanın dinî tecrübesini esas alma şeklindedir. Teolojik hakikat, insanın tecrübesi açısından, Tanrı, insan ve âlem hakkındadır. Bu yüzden, teoloji kaçınılmaz olarak insanbiçimcidir. Bu anlamda, Kutsal kitap (İncil) teolojinin kaynağı değildir. Dahası o, dinî bilincin bir tezahürü olarak anlaşılabilir.³⁹

Bu noktada diyebiliriz ki Schleiermacher'in metodolojik stratejisi, soyuttan tecrübenin son derece müşahhas yapılarına, doğrudan benlik bilincine kök salan dinin bağımsızlığına, bir kimsenin kendi biricikliğini toplum içinde bulmasına ve dinî bir geleneğin şekillenmesinde tarihin gücüne inanma şeklindedir.⁴⁰

36 Schleiermacher, *O. R.*, s. 72.

37 Schleiermacher, *O. R.*, ss. 134-135.

38 Schleiermacher, *O. R.*, s. 101.

39 Idinopolos, *The Erosion of Faith: Origins of the Contemporary Crisis in Religious Thought*, s. 23.

40 Richard Crouter, “Introduction,” Friedrich Schleiermacher, *On Religion: Speeches to Its Cultured Despisers*, (Intr. Trans. Richard Crouter), Cambridge University Press: Melbourne 1988, s. 2.

Salt soyut ve biçimsel bir din fiilen hiçbir yerde var değildir. Din daima toplumsal ve tarihsel bir bağlamda varolur. Büyük dinler kurucularının damgasını taşırlar (İslam`da, Hz Muhammed tebliğci olarak kabul edilir); zira onlar inşâ edilen şeylerdir. Monoteistik bir din olarak Hıristiyanlık`taki her şey, Nasıralı İsa tarafından gerçekleştirilen kurtuluşla ilgilidir. Hıristiyanlık`ın toplumsal ve kurumsal tüm özellikleri onun kurucusu ile ilgilidir. Aynı şekilde, Hıristiyanlık`ın mistik boyutları, Mesih`in tarihsel şahsiyetinden koparılamaz.⁴¹ Yine de, bir kimse, harkülâde olaylar (mucize), ilhamlar, vahiyler ve duygular olmaksızın, yani, bu kavramların hiçbirleriyle bağlantı kurmadan dine sahip olabilir. Din eğer kavramlara sahip olacaksa, onlar en temel kavramlar olmalıdır; ve özgün bir biçimde, insanın âleme ilişkin bilincine işaret etmelidir. İnsanlar kendi dinleri hakkında kaçınılmaz bir şekilde karşılaştırmalı olarak kavramlara sahip olur ve muhtemelen onların etrafında dönüp dururlar. Bu kavramlar onlar açısından çok önemlidir; çünkü onlar sadece dinde evrensel olarak bulunabilecek şeyleri tanımlamaz, evrensel olarak bulunması gereken diğer şeyleri de tanımlar. Bu terimler olgu ve olayların Sonsuzla ve Tanrı ile doğrudan bağlantılı olduğuna işaret eder. Sözgelimi, “mucize” belli olaylar için kullanılan dinî bir sözcüktür. Fakat “Vahiy bir canlı türü olan insanın, doğasındaki gelişme gücünün etkisidir. Bu bakımdan, vahiy doğanın akışını kesintiye uğratan doğa-üstü veya akıl üstü bir olgu değildir.” Doğrusu, kendi bakış açısından âlemdeki mucizeleri göremeyen bir kimsenin derununda kendi açınımları ortaya çıkmaz. Yine ilahî ruhun kendisini kuşattığına ve kutlu ilhamdan dolayı konuşup eylemde bulunduğu inanmayan biri, en alt düzeyde bile, kozmosun dolaysız etkileri olarak kendi duygularının farkında değildir. Ayrıca, bu şahıs duygularının temel özelliklerinden de bihaberdir. Böyle bir kimsenin dini yoktur.⁴²

Din tabiatta ikamet etse de, bir ve bütün olarak sonsuz mahiyettedir. İnsan da içinde olmak üzere, her şey, nerede olursa olsun, içlerinde ebedî bir maya taşır. Din bunu dingin bir itaat içinde detaylı olarak sezme ve tahmin etmek ister. O insanı kendi kişisel güçleri ve nihaî varoluş koşullarında yakalar, ve insan ister hoşlansın ister hoşlanmasın, neyse o olması gereken yerden onu ele alır.⁴³ Bu bakımdan, dinî duygular tüm insanî fiillere eşlik etmelidir. Biz her şeyi dinle yapmalıyız, dinden dolayı değil. Bunun için tahayyül yetisinin gelişmiş olması gerekir. Nitekim, Tanrı inancı hayalin klavuzluğuna bağlıdır. Tahayyül bizdeki en yüksek ve aslı unsurdur. İnsan sadece ahlâkî entelektüel bir varlık değildir. O her şeyden önce tahayyül eden bir varlıktır. Daha önce ifade edildiği gibi, âlemi bi-

41 Niebuhr, “Schleiermacher, Friedrich Daniel Ernst,” *The Encyclopedia of Philosophy*, s. 318.

42 Aliy, *Teolog Filozof F. D. E. Schleiermacher: Yaşamı Eserleri Felsefesi*, s. 201.

43 Schleiermacher, *O. R.*, s. 102.

zim için yaratan tahayyüldür. Âlem olmaksızın Tanrı`ya sahip olmamız sözkonusu değildir. Tanrı insanlar için apaçık sezgisel bir gerçektir; dolayısıyla, insanlar bir ilah kabul etmenin kaçınılmaz zorunluluğundan kendilerini soyutlayamazlar; çünkü bu zorunluluğun nereden geldiğini onlar bilmektedirler. İnsanlığa ve âleme tâbi olan tüm sınıfların üstünde ve ötesinde olan varlık tiplerine erişmeye çalışmak durumundayız. Bir dine sahip olmak âleme yönelik sevgiye sahip olmak anlamına gelir. Sahip olduğumuz dinin kıymeti, sezme tarz ve usulü ile onların etkilerinde bulduğumuz prensiplere dayanır.

Uygulama (*praxis*), sanat, spekülasyon, bilim ve din sonsuzluğun tadına bakmak olmalıdır. Din olmaksızın amel maceralı/tehlikeli ve sıradan ananevî dairenin dışına nasıl çıkabilir? Spekülasyon katı ve anlamsız bir iskeletten daha iyi bir şey nasıl olabilir? Niçin insan tüm hareketlerinde dışa, yani âleme yönelir. Hareket verimsiz bir tekdüzeliğe, yani, sadece tek bir ideal bilen ve onu her şeyin temeli yapan yaklaşıma nasıl dayanır? Bunun sebebi sonsuzluğa ilişkin temel duygudan – onun sembolü çeşitlilik ve bireyselliktir – yoksunluktur. Bu kadar süredir, spekülasyon gerçek fikirler yerine gözbağıcılığa ve sözcüklerin çoğalmasına sebep oldu. Çünkü o daima değişen, kendisine hiçbir şeyin tekabül etmediği boş bir oyundur. Zira, o duygu ve sezgiden yoksundur. Oysa, herşey sezgiden çıkmalıdır. Sonsuzluğu sezmek tutkusundan yoksun olanlar herhangi bir ölçüte de sahip değildirler.⁴⁴ Sonsuzluk tecrübesi seçilmişlere mahsus özel bir tecrübe değildir; o bütün insanî tecrübenin bir parçasıdır. Schleiermacher`in deyişiyle “âlemdeki sezgidir”. Bu sezgi her bilinç edimine eşlik eden bir şeydir. Bu anlamda, din insan mahiyetinin bir parçasıdır.

Sonuç olarak, Schleiermacher dini, duygu ve tecrübeye dayalı olarak tanımlayarak Batıda din anlayışında devrim yapmıştır. Onun çalışmasının piyetist kökleri tecrübe üzerine yaptığı vurgularda çok açıktır. Bununla birlikte, Schleiermacher Aydınlanma sonrası Batı`da, Tanrı`nın varlığı sorununa ve âlem hakkındaki bilgimize odaklı olmayan genel bir kategori olarak, din hakkında yazan ilk kişidir. O dinin saf doğal bir şey olarak var olmadığını iddia etmiştir. Schleiermacher dini tecrübî bir konu; yani, dinî fikir ve uygulamaları, temel dinî tecrübe ve duyguların dışa vurumu olarak tanımladığı için, onun devrimi din araştırmaları alanında büyük bir etki oluşturmuştur. Dinin amacı nisbî bağıllıklardan insanı kurtarıp, Tanrı`ya mutlak bağlanmayı gerçekleştirmektir. Bu durum, ona göre, insan bilincinin en üst mertebesidir.

Özetle, Schleiermacher dini esas itibarıyla Sonsuza mutlak bağıllık hissi olarak tanımlamış ve onu bilgi ve ahlâktan ayıran şeyin bu duygu olduğunu iddia etmiştir. Ayrıca, o, dinî bağlamda, kişisel tecrübeye dayalı canlı dili, kuru soyut

44 Schleiermacher, *O. R.*, s. 103.

dile tercih etmiştir. Dine ilişkin rasyonal tutuma, doğrudan tecrübenin önemine vurgu yaparak karşı çıkmıştır. Ona göre, dinî anlamı tespit etmek için tek güvenilir yöntem kişisel tecrübedir. Teolojik doktrinler, dinî bilincin ifade araçları olarak görülmekle birlikte, teolojik bir fikirle müşahhas dinî tecrübenin verileri arasında herhangi bir bağın var olduğu gösterilemez. Teolojik fikirler gerçekte bir temele sahip olmadığı için terk edilmelidir. Ne var ki, Schleiermacher Tanrı'nın mâhiyet ya da gerçekliğini veya onun kişiliğini kifayetsiz bir biçimde tanımlamıştır. Bununla birlikte, o, din hakkındaki tartışmalarında, dinî tecrübenin hem kısa, hem de kesintisiz bir sürekliliğe sahip olduğunu iddia etmekle, tutarsızlığa düşmüştür. Bununla birlikte, o, dinin hem bilgi ve ahlâkla ilişkili olduğunu, hem de aynı zamanda onlardan ayrı olduğunu iddia ederek başka bir çelişkili iddiada bulunmuştur. Schleiermacher bilgi ile dindarlık ve ahlâk arasındaki ilişkiyi adeta pamuk ipliği ile kurmuştur. Yani, söz konusu ilişkiyi sonuna kadar götürdüğü müzde problem doğuyor. Başka bir ifadeyle, onun din ahlâk karşıtlığının sınırını nereden çizeceğiz. Dahası, Schleiermacher, dinin aslında bir duygu meselesi olduğu iddiasını yeterince temellendirememiştir. Açıkça, bu yaklaşım, imanın metafizik içeriğini boşaltarak onu bireysel bir psikolojik süreçle duygulanıma indirgemıştır. Yani, Schleiermacher, Tanrı'nın anlamını insanın zihinsel içeriklerine veya ruhî hayatına indiriyor ve bir tür psikolojizme düşüyor. Buna göre, Tanrı mahrem ilişki bağlamında, varoluşsal ve hatta fenomenolojik düzeyde kendini gösterdiği kadardır. Din, Tanrı gibi konularda nihâî temel olarak, şahsî duygusal boyutu esas almak, nihilist ve non-realist (*gerçeği kabul etmeyenler*) tutumu meşrulaştırma ile sonuçlanabilir.

Doğrusu, bilgi, din ve ahlâkın insanî tecrübenin farklı farklı departmanları olduğu ve âlemle farklı ilişki biçimlerine atıfta bulunduğu bir yerde doğru olsa bile, bunlar biri olmaksızın diğerinin varolamayacağı şekilde bireyin hayatında bir birlik ve bütünlük oluşturur. Eğer bir kimse dindar ise, bu durumda o ne ahlâksız ne de cahil kalabilir. Onun ahlâkî hayatı, dininden ilham alacaktır ve o, Sonsuzun sonlu içinde mevcut olduğuna ilişkin temel anlayışa sahip olacaktır. Ayrıca, bir kimse eğer dindar değilse, hakikî anlamda doğru bilgiye ve aynı şekilde ahlâkî hayatta doğru uygulamaya erişemez. Samimî bir dindarlık olmaksızın insan âlem hakkında hem bütüncül tasavvurdan hem de âlemde var olanlara ilişkin derin bir idrakten yoksun olacaktır. Dahası, bilme ve yapmanın birbirinden ayrılması sadece zihinde olur. Gerçekte, doğru bilmeye, doğru eylem olmaksızın sahip olamayız, bunun tersi de doğrudur.

ÖZ

FRIEDRICH SCHLEIERMACHER' E GÖRE, DİN

Friedrich Schleiermacher'e göre, din temelde duygusal bir olgudur. Oluğça dar anlamıyla, o, mutlak bağımlılık duygusudur. Bu duygu Tanrı ile ilişki içinde bulunma bilinci ile bir ve aynıdır. Mutlak bağımlılık hissi, derunî ferdiyetimizin farkına varmamıza aracılık eden kişilik ve kimlik duygusudur. Kısaca, varoluşsal kuruluşumuzla dinî duygu ve sezgi arasında doğrudan bir bağ vardır. Kavramsal düşünme biçimi bu duygu ve sezgiyi bütünüyle yakalayamaz. Ayrıca, salt biçimsel ve soyut bir din hiçbir yerde var olamaz. Din daima belli bir sosyal, tarihsel ve varoluşsal bağlamda bulunur.

Anahtar Kelimeler: “Mutlak bağımlılık,” “sezgi,” “duygu” ve “din.”

ABSTRACT

ACCORDING TO FRIEDRICH SCHLEIERMACHER RELIGION

According to Friedrich Schleiermacher, religion is essentially an emotional phenomenon. In a more narrow sense, it is a feeling of being absolutely dependent. This feeling is one and the same thing with consciousness of being in relation of God. The feeling of being absolutely dependent is also the feeling of identity, through which the individual is conscious of his inner uniqueness. Briefly, there is an intimate relationship between our existential construction and religious feeling and intuition. Conceptual way of thinking is unable to capture precisely this feeling. A purely formal and abstract religion exists nowhere in actuality. Religion always appears in a particular social, historical and existential context.

Keywords: “Absolute dependence,” “intuition,” “feeling” and “religion.”

KAYNAKLAR

- Aliy, Abdurrahman, *Teolog Filozof F. D. E. Schleiermacher: Yaşamı Eserleri Felsefesi*, Elis Yayınları: Ankara 2011.
- Andrejc, Gorazd, “Bridging the Gap between Social and Existential-Mystical Interpretations of Schleiermacher’s ‘Feeling’” *Religious Studies*, Cambridge University Press, 2012, doi:10.1017/S0034412511000254, ss. 5-25.
- Barrett, William, *Irrational Man: A Study in Existential Philosophy*, Doubleday Anchor Books: New York 1962.
- Crouter, Richard, “Introduction,” Friedrich Schleiermacher, *On Religion: Speeches to Its Cultured Despisers*, Intr. Trans. Richard Crouter, Cambridge University Press: Melbourne 1988.
- Dole, Andrew, “Schleiermacher’s Theological Anti-Realism,” *Analytic Theology: New Essays in the Philosophy of Theology*, Ed. Oliver D. Crisp; Michael C. Rea, Oxford University Press: New York 2009, ss. 136-154.
- Frazier, Robert L., “Intuitionism in Ethics,” *The Shorter Routledge Encyclopedia of Philosophy*, Ed. Edward Craig, Routledge: Oxon 2006.
- Heard, Gerr C., “Schleiermacher’s Concept of Religion,” *Perspectives in Religious Studies*, 7 No 3, Fall, 1980, ss. 203-213.
- Idinopulos, Thomas A., *The Erosion of Faith: Origins of the Contemporary Crisis in Religious Thought*, The Davies Group, Publisers: Aurora 2006.
- Johnson, Charles Michael, “Schleiermacher’s God as Contemporary,” *Encounter; Creative Theological Scholarship*, Vol 38, No 3, Summer, 1977, ss. 245-272.
- Kant, Immanuel, *Critique of Judgement*, Oxford University Press: Oxford 2007.
- Kuvancı, Cenani, *Richard Swinburne’e Göre Bilimsel ve Kişisel Açıklama*, Yayınevi: Ankara 2012.
- Nassar, Dalai T., “Immediacy and Mediation in Schleiermacher’ Reden Über Die Religion,” *The Review of Metaphysics*, June 2006, 59; 4, ss. 807-840.
- Niebuhr, Richard R. “Schleiermacher on Language and Feeling,” *Theology Today*, 17 No 2 J 1, 1960, ss. 150-167.
- -----, “Schleiermacher, Friedrich Daniel Ernst,” *The Encyclopedia of Philosophy*, Volume 7, The Macmillan Company & The Free Press: New York 1967, ss. 316-319.
- Otto, Rudolf, *The Idea of the Holy: An Inquiry into the Non-Rational Factor in the Idea of the Divine and its Relation to the Rational*, Trans. John W. Harvey, Oxford University Press, Humphrey: Milford 1923.

- Schleiermacher, Friedrich, *The Christian Faith*, Ed. H. R. Mackintosh, J. S. Stewart, T&T Clark Ltd.: London 1999.
- -----, *On Religion: Speeches to Its Cultured Despisers*, Intr. Trans. Richard Crouter, Cambridge University Press: Melbourne 1988.
- -----, *Hermeneutics and Criticism And Other Writings*, Trans. and Ed. Andrew Bowie, Cambridge University Press: Cambridge 1998.
- Warburton, Nigel, *Philosophy: The Basics*, Routledge: London 2004.